

TURINYS

Autorės žodis

9

Julijona Algirdienė

Lietuviškieji sostų karai

15

Ona Vytautienė

Iš Dievo malonės Lietuvos kunigaikštienė

25

Bona Sforca

Gimusi valdyti

33

Barbora Radvilaitė

Nemari Augusto ir Barbaros meilė

41

Kristina Gerhardi-Frank

Operos žvaigždė, spindėjusi Vilniuje

49

Emilija Pliaterytė

Mergina kario rūbu

59

Gabrielė
Giunterytė-Puzinienė

Autorė Dievo vardan

67

Apolonija
Dalevskytė-Sierakauskienė

Istikima iki pat galo

73

Emilija
Jasmantaitė-Vileišienė

Jautrioji Vilniaus kovotoja

85

Alaiza
Paškevič-Kairienė-Ciotka

Baltarusiškoji lakštingala

95

Marija
Piaseckaitė-Šlapelienė

Lietuviškos spaudos globėja

103

Ona Šimaitė
Pasaulio teisuolė

113

Marcelė Kubiliūtė
Paslaptingoji Lietuvos žvalgė

121

Stefanija Paliulytė-Ladigienė

Dvasios aristokratė

133

Marija Faustina Kovalska

Gailėstingumo apaštalė

143

Adelė Dirsytė

Sibiro tremtinių maldaknygės autorė

153

Meilutė Julija

Matjošaitytė-Lukšienė

Tautinės mokyklos kūrėja

163

Birutė Marija

Alseikaitė-Gimbutienė

Atradusi laiko ženklus

173

Irena Veisaitė

„Gyventi irgi yra menas...“

183

Loreta Asanavičiūtė

Mergina iš Žvaigždžių gatvės

193

Šaltiniai

202

AUTORĖS ŽODIS

Jos buvo valdovės, menininkės, mokslininkės, mistikės, herojės, kiekviena savaip kūrusi miesto ir pasaulio istoriją. Valdovės lėmė žmonių likimus, mokslininkės plėtė žmonijos akiratį, mistikė pavertė realiu paveikslu Gailestingojo Jėzaus viziją.

Baltarusės, žydės, lenkės, rusės, totorės, austrės, lietuvės, italės, romės – visos jos buvo daugiataučio Vilniaus dalis. Daugelis čia nugyveno gyvenimą, kitos užsukdavo į Vilnių tik trumpam. Štai karalienė Bonai iš galingos italų hercogų Sforcų giminės turime būti dėkingi už paminklą Vytautui Didžiajam Vilniaus arkikatedroje bazilikoje ir Valdovų rūmus kaip rezidenciją, jau nekalbu apie itališkosios kultūros bangą, atkeliavusią į Lietuvą kartu su šia valdove.

Su Vilniumi susijusios moterys turi daug veidų. Nedaugelio jų atminimas pasiekė mūsų laikus. Seniausieji metraščiai mini vien krikščionės valdoves, ir tik XIX–XX a. kitos moterys išniro iš už plačių vyrų pečių, iš pradžių kaip sukilimų prieš carą bendražygės ir pagalbinkės, vėliau – kaip visateisės savo krašto pilietės, atsakingos už Tėvynės išlikimą. Ne viena jų už tai sumokėjo sveikata ar gyvybe, kai kurios nugrimzdo užmarštin. Štai Emilija Vileišienė, gydytojo ir visuomenės veikėjo Antano Vileišio žmona, prieškario lenkų buvo vadinama „litewska królova“¹, o ją laidojant paskui karstą ėjo tūkstančiai studentų. Lietuvos žvalgė Marcelė Kubiliūtė išgelbėjo jauną, dar tik pirmuosius žingsnius žengiančią Lietuvos valstybę, o garsi tarpukario Lietuvos veikėja, pedagogė ir publicistė Stefanija Ladigienė iš mirties

¹ Lietuviška karalienė (lenk.) Čia ir toliau – aut. past.

nagų per Holokaustą ištraukė kitą šios knygos heroję Ireną Veisaitę; pati Stefanija neišvengė Sibiro golgotų.

XIX amžiuje lietuvių moterys puoselėjo lietuvybę, pačios rašė, mokė savo ir valstiečių vaikus, slapta gabeno Lietuvon uždraustas lietuviškas knygas, siekė mokslo. Mokslininkės Marijos Gimbutienės mama Veronika Janulaitytė-Alseikienė buvo pirmoji lietuvė akių gydytoja, apsigynusi daktaro laipsnį Berlyne, o jos sesuo Julija po studijų Paryžiuje gavo dantų chirurgės diplomą. Abi seserys užaugino puikias dukras ir paskui šios garsino Lietuvą visame pasaulyje.

Šioje knygoje pasakojama apie dvidešimt su Vilniumi susijusių moterų, gyvenusių XIV-XXI a.

Esu dėkinga istorikei Ingai Baranauskienei, parašiusiai apie antrąją didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo žmoną Julijoną.

Ačiū tariau istorikei Rasai Leonavičiūtei-Gecevičienei, vieną tamsų lapkričio vakarą sukvietusiai gausią publiką į savo paskaitą apie karalienę Boną Sforcą; taip šioje knygoje atsirado pasakojimas apie Sforcos įtaką XVI a. Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei.

Dėkoju Jonei Ladigaitei-Ardžiūnienei, suteikusiai neįkainojamų žinių apie savo mamą Stefaniją Ladigienę, pedagogę, ateitininkę, publicistę.

Esu dėkinga atkurtos Lietuvos pirmajam kultūros ir švietimo ministrui Dariui Kuoliui, pasidalijusiam atsiminimais apie dr. Meilę Lukšienę.

Ačiū „Marijos radijo“ laidų vedėjui Liutaurui Serapinui už gausią medžiagą apie Adelę Dirsytę, tremtyje Sibire ant tošies rašiusią maldaknygę „Marija, gelbėk mus“.

Už pasidalijimą baltarusiškos lakštingalos Alaizos Paškevič-Ciotkos gyvenimo ir kūrybos epizodais dėkoju Vilniaus Pranciškaus Skorinos gimnazijos mokytojai Jelenai Baziuk ir Naujosios Vilnios šviesuoliui gydytojui Valdui Banaičiui.

Ačiū Marijos ir Jurgio Šlapelių namo-muziejaus darbuotojai Dan-guolei Žemaitytei, papasakojusiai apie lietuviško Vilniaus knygyno, atlaikiusio visus lenkų valdžios skersvėjus, bet uždaryto sovietų oku-pacijos metu, puoselėtojus Mariją ir Jurgį Šlapelius.

Rašydama apie Vilniaus moteris naudojausi jų atsiminimais, kon-ferencijų medžiaga, monografijomis.

Julijona Algirdienė

(apie 1325–1392)

LIETUVIŠKIEJI SOSTŲ KARAI

Aut. istorikė Inga Baranauskienė

Vilniuje ant Vilnelės upės kranto stovi balta Skaisčiausiosios Dievo Motinos cerkvė, iškilusi daugiau nei prieš šešis šimtmečius ir tapusi soboru – svarbiausia Lietuvos stačiatikių šventove. Spėjama, kad ši cerkvė iškilo Julijonos – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo žmonos, Lenkijos ir Lietuvos valdovo Jogailos motinos, iniciatyva. Toji moteris, palikusi ryškų pėdsaką Lietuvos istorijoje, iki šiol istorikų vertinama gana prieštaringai. Vieni ją kaltina dėl kilusio po Algirdo mirties vidaus karo, per kurį buvo nužudytas kunigaikštis Kęstutis ir jo žmona kunigaikštienė Birutė, kiti nėra linkę pervertinti jos įtakos.

PAGONIS IR STAČIATIKĖ

Spėjama, kad Julijona gimė apie 1325 metus Tverės didžiojo kunigaikščio Aleksandro Michailovičiaus ir Haličo kunigaikštystės Anastasijos šeimoje.

16

Totoriams nužudžius jos tėvą ir prasidėjus kovoms tarp giminaičių, Julijoną ir jos seserį Mariją motina išsivežė į Maskvą. Čia jas globojo didysis Maskvos kunigaikštis Simeonas pravarde Išdidusis. Jis įsimylėjo Mariją ir ją vedė, nors jau turėjo žmoną.

Tapusi Maskvos didžiojo kunigaikščio Simeono Išdidžiojo svaine, Julijona 1350 metais buvo ištekinta už našlaujančio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo. Šis buvo pagonis, Julijona – stačiatikė, tad tam buvo gautas Maskvos metropolito Teognosto leidimas.

Santuoka, kaip įprasta tais laikais, buvo sudaryta iš išskaičiavimo, nes Algirdui rūpėjo Tverės kunigaikščių palankumas ir įtaka rusiškoje žemėse. Ir amžiaus skirtumas buvo didžiulis (Julijonai 25-eri, Algirdui – 54-eri), tačiau santuoka buvo laiminga ir vaisinga – Julijona ir Algirdas susilaukė septynių ar aštuonių sūnų ir aštuonių dukrų. (Pirmoji Algirdo žmona Marija jam buvo pagimdžiusi penkis sūnus.)

SŪNŪS JOGAILA IR SKIRGAILA

Abi Algirdo žmonos buvo stačiatikės, o Algirdas visą gyvenimą taip ir liko pagonis.

Dėl vaikų krikšto ankstyvoje vaikystėje Julijona ne itin suko galvą – jai labiau rūpėjo pirmagimio sūnaus Jogailos įpėdinystė. Iš pradžių jai sekėsi: Jogaila dar paauglystėje tapo oficialiu Algirdo įpėdiniu (keturi

jo sūnūs iš pirmos santuokos ir Vitebsko kunigaikštystė Marija buvo pakrikštyti ir išsiųsti valdyti periferinių rusėniškų kunigaikštysčių). Už tai Julijona greičiausiai turėjo būti dėkinga sąjungai su svaine – Algirdo bendravaldžio Kęstučio žmona Birute; ši irgi turėjo problemų dėl jos atžvilgiu priešiskai nusiteikusių posūnių ir stengėsi užtikrinti ateitį savo pirmagimiam Vytautui. Nuo mažų dienų sėkmingai skatinamos Jogailos ir Vytauto draugystę, moterys išties galėjo įrodyti, kad būtent jie – tinkamiausi Vilniaus ir Trakų paveldėtojai. Be to, draugystė su Vytautu garantavo Jogailai visos Kęstučio giminės palaikymą. Palaikymas iš tikrųjų pasirodė labai reikalingas, kai po Algirdo mirties 1377-ųjų gegužę vyresnieji Algirdaičiai vis dėlto pabandė kelti maištą.

Iki 1379 metų Kęstučio remiamas Jogaila įsitvirtino soste. Jo vyresnieji broliai arba susitaikė su likimu, arba pabėgo iš Lietuvos, ir atrodė, kad valdovų kaitos krizė sėkmingai įveikta. Tačiau Julijona turėjo ne vieną sūnų.

Susitvarkius Jogailos reikalams, pagrindiniu motinos rūpesčiu tapo Skirgaila. Julijonos įsivaizdavimu, būtent antrajam jos sūnui turi priklausyti Jogailos bendravaldžio vieta. Tačiau šis vaidmuo buvo numatytas Vytautui.

Problemą mėginta spręsti atiduodant Skirgailai Polocką², iki tol valdytą jo netikro brolio Andriaus Algirdaičio³, kuris apie 1378-uosius pabėgo į Pskovą ir sudarė sąjungą su Livonijos kryžiuočiais bei Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dmitrijumi. Tačiau Skirgailai nepavyko pelnyti Polocko miestiečių palankumo ir šie galiausiai jį išvijė. Tiksli įvykių chronologija nėra aiški, bet Skirgaila prarado valdžią Polocke ne vėliau kaip 1380 metų pradžioje.

Taip pat Skirgailai buvo patikėta ypač svarbi diplomatinė misija. 1378-aisiais Katalikų bažnyčioje prasidėjo nuožmus konfliktas tarp popiežiaus Urbono VI ir Klemenso VII; pirmasis siekė perkelti Šventąjį Sostą į Romą (Italiją), antrasis troško palikti jį Avinjone (Prancūzijoje),

² Dab. šiaurės Baltarusija.

³ Andrius – pirmosios Algirdo žmonos Marijos sūnus, Skirgaila – antrosios Algirdo žmonos Julijonos sūnus.

kur popiežiai rezidavo nuo 1308 metų. Jogaila ir Kęstutis, matyt, tikėjosi, kad Urbonas VI nepraleis progos sustiprinti savo pozicijų pakrikštydamas paskutiniuosius Europos pagonis, o mainais privers Vokiečių ordiną⁴ sudaryti taiką su Lietuva, kaip tai buvo padaręs popiežius Jonas XXII Gedimino laikais. Planui pritarė daugelis įtakingų asmenų, pavyzdžiui, su Vokiečių ordinu konfliktavęs Varmės⁵ vyskupas, Mazovijos kunigaikščiai, netgi kai kurie Vokiečių ordino pareigūnai, tarkim, Brandenburgo komtūras Giunteris fon Hohenšteinas, Kęstučio dukters Onos Danutės, Mazovijos kunigaikštienės, krikštaitėvis.

1379-ųjų vasarą Skirgaila buvo išsiųstas į diplomatinį turnė reklamuoti šito plano. Pirmiausia jis stabtelėjo Prūsijoje. Istoriografijoje šis momentas interpretuojamas įvairiai, daugelis jame išvelgia pirmąjį bręstančio Jogailos ir jo dėdės Kęstučio konflikto ženklą; vis dėlto nuodugni situacijos analizė rodo, kad tuo metu Vilniaus ir Trakų dvarai vis dar veikė išvien: kol Skirgaila keliavo, Jogaila ir Kęstutis 1379 m. rugsėjo 29 d. Trakuose sudarė su Vokiečių ordinu sutartį, apribojančią karo veiksmus rusėniškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse.

Vis dėlto Skirgailos apsilankymas Prūsijoje (matyt, taip norėta pademonstruoti galią) netrukus atsisuko prieš Lietuvą. Kilo įtarimų, jog kryžiuočiai bando sulaukyti Skirgailą, kad šis pavėluotų į Mazovijos kunigaikštystės Malgožatos ir Legnicos⁶ kunigaikščio Henriko VII vestuves – svarbų regiono diduomenės susiejimą.

Kaip ir dera motinai, Julijona Algirdienė puolė aiškintis, kas veda iš kelio jos sūnelį. Ir tuomet Trakų sutarties sudaryti atvykę Vokiečių ordino pasiuntiniai atvežė jai kažkokie aukšto kryžiuočių pareigūno (kaip manoma, didžiojo komtūro Vilhelmo Helfenšteino) laišką.

Tas laiškas pasiekė mūsų dienas. Štai kas jame buvo parašyta: „<...> Jūsų Kilnybei siūlytume pasvarstyti, dėl kokių priežasčių anas [*numanoma, Kęstutis, istoriko Teodoro Narbuto koment.*] niršta nelyginant

⁴ *Ordo Teutonicus*, Kryžiuočių ordinas.

⁵ Istorinė prūsų gyventa sritis.

⁶ Viena iš Silezijos kunigaikštysčių.

piktas šuo, regzdamas piktadarybes ne tik prieš krikščionis, bet ir prieš lietuvius, nuo kurio kasdien vis labiau siekiame Jus apsaugoti, nes iš kitų išgirdome, kad išduoda lietuvių karalystę, taigi gali taip išduoti ir sūnų Jogailą, o gentis ir tvirtoves su visa karalyste sau prisijungti.“⁷

Taigi kryžiuočiai siekė pasinaudoti Julijona, kurstydami Algirdaičių nepasitikėjimą Kęstučiu.

Pastangos, matyt, davė vaisių. 1380 m. gegužės 31 d. Dovydiškėse⁸ Jogaila sudarė slaptą taikos sutartį su Vokiečių ordino didžiojo magistro Vinricho fon Kniprodės pasiuntiniais, įsipareigodamas neremti Kęstučio kovose prieš kryžiuočius. Vis dėlto atrodo, kad pagrindinis Jogailos tikslas buvo ne pakenkti dėdei, o laimėti laiko kovai su vyresniaisiais broliais – Andriumi ir Dmitrijumi⁹, Briansko kunigaikščiu, bei juos palaikančiu Maskvos didžiuoju kunigaikščiu Dmitrijumi. Jogaila buvo sudaręs sąjungą su faktiniu totorių valdovu Mamajumi ir kaip tik rengėsi bendram žygiui prieš Maskvą. Žygis pasibaigė Mamajaus sutriuškinimu Kulikovo mūšyje 1380 m. rugsėjo 8 d. Jogaila į mūšį pavėlavo, todėl, nors jam ir nepavyko suduoti smūgio maištaujantiems broliams, pats nenukentėjo.

Po to Jogaila jau buvo linkęs pamiršti Dovydiškių sutartį ir 1381 metais netgi siuntė savo brolių Kaributą padėti Kęstučiui užimti Bajerburgą; tiesa, pilies šturmas nebuvo sėkmingas.

Kryžiuočiai, matyt, buvo perpratę Jogailos nuotaikas, todėl apie Dovydiškių sutartį Kęstučiui buvo pranešta dar 1380 metais. Tą kartą tėvą nuramino Vytautas, tačiau nepasitikėjimo sėkla dabar jau buvo pasėta ne tik Vilniuje, bet ir Trakuose.

Konfliktas pratrūko 1381-ųjų rudenį, kai Skirgaila kartu su Livonijos kryžiuočių kariuomene apgulė anksčiau jį išvijusį Polocką. Sunku pasakyti, kodėl jaunasis Algirdaitis pasielgė taip neatsakingai, – galbūt kryžiuočiai jam tiesiog primetė pagalbą, grasindami priešingu atveju

⁷ „Didžiojo komturio Vilhelmo Helfenšteino laiškas didžiajai kunigaikštieni Julijonai, Algirdo žmonai“, Narbutas, Lietuvių tautos istorija, t. 5, Vilnius, 2001.

⁸ Veikiausiai Užnemunėje.

⁹ Dmitrijus, kaip ir Andrius, – pirmosios Algirdo žmonos Marijos sūnus. Abu vyresni už Jogailą.

paremti maištaujantį miestą? – tačiau Kęstučio kantrybė trūko. Jis užėmė Vilnių, suėmė Jogailą kartu su motina ir griežtai išbaręs išsiuntė valdyti Vitebsko. Skirgaila, išgirdęs apie perversmą, pabėgo į Livoniją.

Julijonai tai turėjo būti smūgis: ne tik Jogailos, bet ir visų jos vaikų ateitis pakibo ant plauko, o Skirgailai grėsė amžino tremtinio dalia. Išbandymų akivaizdoje Jogailos pusbrolis Vytautas elgėsi kaip ištikimas Jogailos draugas. Tačiau kas iš to? Argi buvo galima juo pasikliauti? Julijona nusprendė, kad negalima, ir pasirinko kitą kelią.

20 1382 metų vasarą, užsitikrinę Vokiečių ordino paramą, Algirdaičiai smogė gerai organizuotą atsakomąjį smūgį: Kęstutis su Vytautu prarado ne tik Vilnių, bet ir Trakus. Tačiau jie vis dar buvo stiprūs – juos vis dar rėmė žemaičiai, taigi buvo griebtasi gudrybės: prisidengiant derybomis, Kęstutis su Vytautu buvo atviloti į Vilnių ir suimti.

Jogailos charakterio ir visos jo vėlesnės veiklos analizė skatina manyti, kad tokiais veiksmais jis siekė tik pagerinti savo derybines pozicijas: tarp tėvo Kęstučio ir pusbrolio Jogailos besiblašantis Vytautas greičiausiai būtų sutikęs perimti Trakus, o Kęstutį tokiu atveju būtų buvę galima išsiųsti užtarnauto poilsio į kokią nuošalią kunigaikštystę. Tačiau tokia konflikto baigtis negalėjo tenkinti nei Julijonos, nei Skirgailos, todėl penktą dieną po suėmimo į Krėvą atvežtas Kęstutis buvo nužudytas.

Ką apie tai galvojo Jogaila, sunku pasakyti, bet Vytautas nebuvo nužudytas, negana to, jam buvo sudarytos sąlygos pabėgti. To meto Algirdaičių veiksams apskritai stigo nuoseklumo: viena vertus, Kęstučio rėmėjai buvo žudomi be pasigailėjimo – kovų auka tapo Birutė ir jos giminė, antra vertus, Kęstučio jaunesniesiems vaikams ir Vytauto žmonai buvo leista išvykti pas Mazovijoje prisiglaudusį Vytautą. Turbūt tai rodo, kad Jogaila vis dar jautė sentimentus pusbroliui ir stengėsi išsiskirti su juo kuo žmoniškiau. O Skirgaila ir už jo stovinti Julijona siekė visiškai sunaikinti oponentus.